

УДК 37-055.2:37.091.4

ПОГЛЯДИ ВИДАТНИХ ПРОСВІТИТЕЛІВ МИНУЛОГО НА ЖІНОЧУ ОСВІТУ ТА ВИХОВАННЯ

Головко М.Б.

Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

Головко С.Г.

Український державний університет залізничного транспорту

У статті подано результати вивчення та узагальнення поглядів та провідних ідей видатних вітчизняних педагогів минулого в галузі жіночої освіти та виховання. У контексті аналізу педагогічної спадщини відзначено як схожі позиції, так і оригінальні погляди. Питання жіночої освіти та виховання розглянуто на тлі загальнопедагогічних концепцій просвітителів та діячів культури, їх боротьби за реформування жіночої освіти. Відзначено підходи до повноцінної жіночої освіти з метою гармонійного розвитку жіночої особистості. Звернуто увагу на необхідність якісної освіти у вихованні жінки-матері. Сформульовано ідеї, що є актуальними для сучасності.

Ключові слова: педагогічні погляди, педагогічні ідеї, жіноча освіта, виховання жінок, жіночі навчальні заклади.

Постановка проблеми. Проблеми виховання та освіти жінок, рівноправ'я їх з чоловіками, турбота про жінку-матір здавна привертала увагу прогресивних мислителів, в тому числі й педагогів. Надання жінці можливості оволодівати інтелектуальною культурою, одержувати повноцінну освіту педагоги-гуманісти розглядали як загальнолюдську цінність і пов'язували рішення цієї проблеми з ліквідацією безправного становища жінки в суспільстві та в родині, з боротьбою за права жінок у всіх сферах життя.

Актуальність вивчення педагогічної спадщини в галузі теорії і практики жіночої освіти та виховання обумовлена складними та суперечливими процесами, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві. Вплив політичних, соціально-економічних та культурних змін спричинив зміну ціннісних засад освіти. Виникла гостра потреба підготовки молоді до сімейного життя, виконання функцій материнства і батьківства. Сучасне розшарування суспільства призвело з одного боку до появи категорії жінок, які присвятили себе вихованню дітей та родинному життю, з другого – тих жінок, що роблять кар'єру і намагаються реалізувати себе і в родині. Причому обидві ці категорії сучасного жіноцтва недостатньо володіють психолого-педагогічними основами виховання дітей у сім'ї. Інший аспект проблеми пов'язаний з тим, що нівелювання в освітньому процесі особливостей обох статей негативно впливає на його наслідки. Зовсім не випадково, що в останні часи активно обговорюються проблеми роздільного навчання, поява освітніх закладів спеціального жіночого профілю, і з'явилася зацікавленість певного кола жінок і дівчат, а також батьків у таких школах.

Наразі, для підвищення ефективності змісту, форм і методів освітньої роботи з дівчатами у середній і вищій школі має значення також критичне використання накопиченого теоретичного доробку з питань виховання жінок, в тому числі і досвіду освітньо-виховної роботи жіночих навчальних закладів другої половини XIX – початку XX століття, що характеризувалася багато в чому гуманістичною спрямованістю.

У вітчизняній історіографії жіночій освіті та вихованню відведено не так багато місця. У своєму дослідженні ми спиралися на методологічні та теоретичні позиції щодо вивчення загальної історії та виховання, історії дошкільного виховання та педагогічної освіти (Л. Батліна, М. Богуславський, З. Борисова, М. Євтух, І. Зайченко, Г. Корнетов, В. Кравець, М. Мельничук, З. Плохій, О. Проскура, В. Прянікова, З. Равкін, Г. Улюкаєва, М. Шабаєва, П. Щедровицький, М. Ярмаченко та ін.), а також спеціальні праці та науковий доробок, де висвітлено окремі сторінки історії жіночої освіти, досвід певної групи жіночих освітніх закладів різного рівня та профілю (XIX – початок XX століття), проаналізовано внесок деяких педагогів у розробку питань жіночого виховання та освіти (Є. Андреева, Л. Артемова, А. Белова, О. Ганічева, Н. Дем'яненко, О. Кошелєва, Т. Мішина, М. Поліщук, Л. Применко, Є. Сарапулова, Т. Сухенко, Н. Христофорова та ін.). Цілісних досліджень даної проблеми, що висвітлювали б неперервний процес розвитку жіночої освіти та еволюцію поглядів на проблеми виховання та освіти жіноцтва, поки що замало. Не всі аспекти проблеми висвітлено у поглядах педагогів-гуманістів, особливо стосовно українського соціокультурного та наукового контенту, а також у спадщині тих освітніх діячів, що працювали у просторі дошкільля. Нашу увагу привернув саме період XIX – початку XX століття, коли починаючи з суспільно-педагогічного руху 60-х років дана проблема посіла провідне місце у наукових дискусіях і набула масштабного суспільно-педагогічного характеру й заклала підвалини для подальших пошуків.

Мета цієї статті полягає в аналізі та узагальненні поглядів видатних вітчизняних педагогів-гуманістів першої половини XIX століття на теоретико-методологічні основи жіночої освіти та виховання.

Виклад основного матеріалу. Традиціям роздільного навчання багато століть (ще за часів Київської Русі у 1001 році було засновано два училищних монастиря – чоловічий і жіночий, а княгиня Ганна Всеволодівна при Андріївському

монастирі заснувала першу школу для дівчат). Повноцінні середня школа для дівчат не була доступною аж до другої половини XIX століття, а вища – до кінця XIX століття [4]. Вважалось, що жінці самою природою судилося народжувати дітей, виховувати їх, оберігати домашнє вогнище, а для цього достатньо тих знань, що передавалися матерями з покоління в покоління.

Проте на державному рівні питання жіночої освіти стають предметом уваги ще у другій половині XVIII століття, коли у 1763 році І.Бецької представив уперше план шкільної реформи «Генеральна настанова про виховання юнацтва обох статей». Автор проекту був упевнений у тому, що «коріння всьому злу і добру – виховання», і вихованців з дитячого віку до повноліття треба ізолювати від довкілля, навчати в закритих освітніх закладах, як хлопчиків, так і дівчаток. Педагогічні погляди щодо навчання дівчаток конкретизовано у «Генеральному плані Московського виховного будинку» (цей заклад був призначений для спільного виховання сиріт і підкидьків. Наприклад, від 7 до 11 років і хлопчики, і дівчатка навчаються грамоти і виховуються у дусі страху божого. Дівчатка повинні вчитись прясти, в'язати, ткати, плести мережива тощо. Від 11 до 14 – робити пряжу, ткати полотно, пекти хліб, шити, прасувати, готувати їжу, ще навчаються лічбі і катехізису. Після 14 років набувають подальшої майстерності у суто жіночих справах. Проте для більш здібних дівчат було передбачено навчання малюванню, читанню іноземних книжок для вправлянь у живопису.

І. Бецької також є автором «Статуту виховання шляхетних дівчат» у зв'язку з відкриттям у Петербурзі Смольного інституту (1764) – першого в Росії станового дворянського навчального закладу для жінок. Основний напрям жіночого виховання визначено як підготовку до світського життя. Статут містить загалом організаційні та суто методичні питання. Відповідні рекомендації стосуються прийому дівчат, розподілу по класах та переліку загальних та спеціальних дисциплін, вимог до викладацького складу та обслуговуючого персоналу. Особливо представлено розділ про виховання взагалі, де наголошується про важливість світських добродесностей: «Послух начальству, взаємна чемність, тихість, чисте і добре серце, скромність і великодушність» [1, с. 172]. Ці напрацювання поклали початок подальшого обговорення проблем жіноцтва.

До числа перших праць, де починають вивчатися проблеми виховання жінок, належить педагогічний твір відомого українського громадського діяча першої половини XIX століття В. Каразіна «Про виховання жіночої статі в нижчих станах». На жаль, це видання сьогодні є бібліографічною рідкістю.

На початку XIX століття серед прогресивного культурного загалу розповсюджувалося незадоволення реальною практикою дворянського виховання у сім'ї та приватних навчальних закладах, де панувало захоплення чужим і іноземним, свідомо ігнорувалися традиції народного виховання, рідна мова та культура.

Першу спробу задовольнити потребу мати власну систему виховання здійснив український просвітитель І. Богданович. У книзі «Про вихо-

вання юнацтва» (1807) він сформулював національно-освітні завдання виховання у сім'ї від раннього віку до юнацтва. Особливий розділ він присвятив жіночому вихованню (розд. 10), в якому подано корисні поради щодо підготовки дівчат до майбутнього материнства, ведення домашнього господарства, рукоділля і мистецтва. Прекрасна стаття наділена такими ж здібностями, як і чоловіки, вважав І.Богданович, тобто і наука, і література можуть бути предметами життєвого призначення жінки [2].

Наскільки прогресивними були педагогічні погляди І. Богдановича і в якій мірі вони випереджали свій час, можна бачити з огляду реальної практики виховання дівчат різних верств населення. Так, в інститутах шляхетних дівчат (які на той час відкривалися й в Україні) дворянські доньки отримували загальну освіту та релігійно-моральне виховання. Однак, більшість дворянських дівчат виховувалась до 14 років у сім'ях, де гувернантки навчали їх іноземній мові, танцям, співу, музикуванню, гарним манерам.

Дівчата духовного стану могли отримати елементарну освіту (з 183 року) в єпархіальних училищах Відомства імператриці Марії. Але там звісно навчалися не всі. Більшість з 6-7 років вчили азбуку, часослов, читали й писали під керівництвом батьків або запрошених дяків. У сім'ях чиновників до дівчаток запрошували вчителів церковної парафії або сама мати навчала грамоти, а потім священик – церковній історії. Іноді почали танцям. Поповнювало освіту читання романів та рукоділля. У купецьких сім'ях також наймали вчителів парафіяльної школи відповідно достатку, іноді купецькі доньки навчалися грамоти у дяка. Сільські дівчатка виховувались більшою мірою на засадах народного досвіду виховання (казки, пісні, легенди, народні звичаї, народні ремесла, природний календар тощо). Їх дуже рано залучали до тяжкої селянської праці. Морально-естетичний ідеал жіночого виховання змінювався в залежності від можливостей та цінностей кожного вільного стану, але в кожному він зберігав загальну направленість, коли жіноча освіта та виховання обмежувалися традиційними уявленнями про долю жінки у суспільстві.

Близькучу і гостру критику практика сімейного виховання шляхетних дівчат зазнала у відомій праці літературного критика В.Белінського «Подарунок на новий рік. Дитячі казки дідуса Іриня» (1840). У цій праці автор подає характеристику типових картин сімейного виховання – виховання простонародного, міщанського і виховання делікатного, благородного (дворянського). Найбільш спотвореним він вважає «міщанство у дворянстві», що є штучним, поверховим, навіть вульгарним у всіх своїх проявах. За зовнішньою картиною благополуччя криється жорстокість, свавілля, невігластво, снобізм, чванство [3]. Дивно, що ці картини, прописані В. Белінським у свій час, більшою мірою нагадують і специфіку виховання у так званих «нових українських сім'ях», які швидко розбагатіли, проте їх внутрішня сутність мало змінилася. Картини дворянського і міщанського виховання виписані дуже ґрунтовно, іронічно, бо критика глибоко турбувало абсолютне протиріччя між формою та змістом виховання дівчат. Наприклад, вишукані манери, грація, ви-

тримка світської дівчини, вміння підтримати розмову – з одного боку, – моральна глухота, бідність душі і серця, нерозвинений розум – з іншого. Чи можна з цим погодитися, якщо мова йде про виховання людини, людяності, гідності, кращих моральних чеснот. Після читання даного тексту не покидає думка про долю тих дівчат і жінок, які і сьогодні занурені у так зване світське життя, занадто захоплені зовнішнім лоском, вимогами моди, демонстративністю і легко втрачають індивідуальність, неповторність тощо. На жаль, дехто з сучасних дівчат сприймають такий образ життя за зразок, оскільки він активно пропагується ЗМІ.

Якщо І. Богданович у книзі «Про виховання юнацтва» лише один розділ присвятив жінці, то князь О. Ширинський-Шихматов написав великий педагогічний трактат «Листи про виховання шляхетної дівчини» (1830-1834). У педагогічній літературі з проблем жіночого виховання у першій третині XIX століття більш значних праць не знайдено. Цьому трактату властиві й ознаки того часу і навіть те, чого не спостерігалося у тогочасній кріпосницькій країні – висока гуманність, добросердність, світлий погляд на призначення та особистість жінки. За широтою охоплення питань, засобами їх розв'язання «Листи...» займають почесне місце в історії вітчизняної педагогічної думки.

У трактаті 52 листа. Це рідкісний пам'ятник сімейного виховання, можливо єдиний у своєму роді, де обговорюються досить докладно і різноманітно до закінчення земного життя. Книга написана у дусі християнської моралі. На жаль, опубліковано тільки декілька листів [2]. З них стає відомим, з якою любов'ю і теплотою, уважністю і серйозністю автор поставився до виховання дівчини з раннього віку, особливо її розуму та серця. Тут міститься багато цікавих порад, що заслуговують на увагу; «...те моральне переконання буде багато діяти над ними (дітьми), у якому до суджень приєднуються приклади»... «головна справа наставниці полягає не стільки в тому, щоб повідомити своїй учениці по всіх предметах ґрунтовне пізнання, скільки в тому, щоб вселити в неї охоту до продовження вчення за власним бажанням...треба робити для своєї учениці навчання приємним...притосовувати до того метод викладання, слова та мовлення, тон голосу та саме місце» [2, с. 195].

Багато батьків, як вважав педагог, судять про виховання своїх дітей за витраченим часом і грошима – «вчилися у дорогих вчителів і вчилися довго, отже, навчені і виховані». Чи не є це застереженням і для сучасних батьків, щоб вони досить прискіпливо ставились до підбору приватних вчителів та репетиторів, якщо така нагода виникає за різних об'єктивних причин. Або ще одна цікава і корисна проблема для сучасних батьків: як уникнути у дівчат сліпої пристрасті до нарядів або плазування перед модою, зразками «жіночності», що нав'язуються рекламою тощо. Автор – прихильник серйозної жіночої освіти – вважає, що необхідно кожному науку, наскільки це можливо, притосовувати до моральної користі кожної вихованки. Під час навчання й виховання пріоритетне місце повинна займати рідна мова, а виховання серця повинно мати переваги над розумовою освітою. Говоря-

чи сучасною мовою, виховання саме духовності у широкому сенсі цього слова, має пронизувати весь освітній процес, коли ми бажаємо створити людяне благополучне суспільство, в якому має реалізовуватися гасло «людина понад усе». Багато з того, що розглядалося О. Ширинським-Шихматовим осмислюється зараз з іншої точки зору, але поза християнського ідеалу життя тогочасна діяльність нічого іншого не мала запропонувати.

Лише пізніше, вже в 50-х роках демократії будуть шукати інші шляхи вирішення жіночого питання, нові форми суспільного виховання та освіти. Ці погляди висловив М. Михайлов, поет і перекладач, публіцист і революційний діяч. Його статті («Жінки, їх виховання та значення у сім'ї та суспільстві» (1858) та ін.) відігравали важливу роль у розповсюдженні ідей рівноправної освіти і виховання жінок і чоловіків у подоланні консервативних поглядів на роль жінки у сім'ї та суспільстві. М. Михайлов вважав, що нерівні права чоловіків і жінок породжені певним устроєм життя і суспільства і пов'язував перебудову суспільства з перебудовою його основи – сім'ї. На усвідомленні необхідності такої зміни зростали ідеї про емансипацію жінки, які знайшли багато прихильників у суспільно-педагогічному русі 60-років XIX століття та у подальші часи і були пов'язані з політичною боротьбою. Але на той час, це були перші обережні кроки, а шляхи розв'язання цієї проблеми не були достатньо ясними.

Наведемо декілька цікавих зауважень зі статті М. Михайлова. Освіта повинна бути однаковою для обох статей. Треба докладати однакових зусиль для розумового розвитку хлопчика й дівчинки, бо «навмисно усувати з жіночого виховання відомі галузі знання – тобто намагатися обмежити розумові здібності істоти, обдарованої думкою» [2, с. 514]. Міру участі кожного в успіхах науки та у справах суспільства повинні вирішувати особистісні здібності, тому не слід з раннього дитинства нав'язувати жінці обмежене коло діяльності, краще створити відповідні умови для її вільного розвитку. Нехай дівчатка навчаються разом із хлопчиками, набуваючи навичок суспільної життєвої діяльності. Вища освіта теж повинна бути доступною і відкритою для жінок так, як для чоловіків, і приймати їх треба згідно власних бажань і внутрішньою потребою кожної. Закриті жіночі навчальні заклади, на думку М. Михайлова, створюють умови для відчуження, ненормального розвитку уяви та чуттєвості, аморальності, не дозволяють формувати справжні погляди на людські стосунки. Поширення та поглиблення жіночої освіти не вирішує проблему повністю. Треба надати жінкам широкі можливості для участі у всіх сферах діяльності. Навіть у тих, що складають привілею чоловіків, інакше освіта не виконає своєї мети, буде мертвим капіталом для суспільства. «Не треба боятися, що за умови повної свободи жінка вирішить братися за те, що зовсім не відповідає її природі, її материнському обов'язку, який у належний час буде вимагати від неї виключної уваги» [2, с. 516]. Наше життя довело, на жаль, що жінка не за своїм бажанням, а за гострою необхідністю береться за невласливі її природі та життєвому покликанию справи, що знищують здоров'я тв. спустошують душу. Не менш важливим є і те, що дитина з самого на-

родження буде бачити у стосунках батька і матері гармонію прав, обов'язків і дій, – так думав М. Михайлов, і саме до цього повинні цілеспрямовано у кожному випадку рушити й ми.

Спільними зі своїми сучасниками були й погляди видатного українського поета і просвітителя Т. Шевченка, який глибоко вивчав стан народної освіти і добре в ній порозумівся. У низці поетичних творів, повістях («Близнець», «Княгиня», «Прогулка с удовольствием и не без морали») він висловив ідеї, що значно вплинули на розвиток педагогічної думки. Велику роль у вихованні дітей Т. Шевченко відводив жінці-матері. Поет глибоко відчував усю красу народного епосу, в якому із благоговінням оспівана жінка-мати, і сам у поемі «Наймичка» проявив себе захисником материнства, розкриваючи силу, міць і безкорисливість материнської любові, чим започаткував в українській педагогіці культ жінки-матері.

Поета турбував і стан жіночої освіти, коли більшість дівчат із селянських родин взагалі не мали можливості вчитися, а дівчат-дворянок у привілейованих закладах вчили тільки світських манер, зовсім не розвивали ані розум, ані сердечні схильності. Як гуманіст і демократ Т. Шевченко відстоював рівність хлопців і дівчат в одержанні освіти, наголошував на глибокому, повноцінному характері жіночої освіти.

Висновки. Вивчення педагогічної спадщини означеного періоду довело, що прогресивні педагоги виступили з вимогами освіти та виховання

жінки як особистості, що має рівні права з чоловіком. Започатковано обговорення питань жіночої освіти з метою повної реалізації її змісту за умови урахування біологічної та соціальної природи жіноцтва, суспільних та сімейних інтересів, надання допомоги у знаходженні свого місця у житті, створення умов для вільного вибору своєї майбутньої ролі, моральної та психологічної підготовки до сімейно-шлюбних стосунків та виховання дітей; захист інтересів народу у розповсюдженні жіночої освіти, необхідності спільного навчання для усвідомленого виконання ставлених ролей; обґрунтування ідеї духовного становлення жіночої особистості, надання можливості пошуку за допомогою освіти власного щастя у різних сферах життєдіяльності (у родині – жінка-мати, у суспільному житті, трудовій діяльності тощо). Підготовлено ґрунт для подальшого обговорення проблеми забезпечення державою всезагальної обов'язкової жіночої освіти і гуманного виховання на фундаменті докорінних соціально-економічних і політичних перетворень суспільства. Останній аспект проблеми став предметом пильної уваги вчених і освітян другої половини ХІХ – початку ХХ століття, що має стати наступним етапом дослідження.

Проведене дослідження дозволяє говорити про важливість диференційованого підходу в освітньому процесі за ознакою статі, при цьому не порушуючи права жінки на вільний вибір, самореалізацію, збереження індивідуальності.

Список літератури:

1. Антология педагогической мысли России XVIII века. – М.: Педагогика, 1985. – 480 с.
2. Антология педагогической мысли России первой половины XIX века. – М.: Педагогика, 1987. – 412 с.
3. Белинский В. Избранные педагогические сочинения / В. Белинский. – М.: Педагогика, 1982. – 288 с.
4. Зайченко І. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга 2 / І. Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 1032 с.

Головко М.Б.

Государственное высшее учебное заведение
«Донбасский государственный педагогический университет»

Головко С.Г.

Украинский государственный университет железнодорожного транспорта

ВЗГЛЯДЫ ВЫДАЮЩИХСЯ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ ПРОШЛОГО НА ЖЕНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ВОСПИТАНИЕ

Аннотация

В статье представлены результаты изучения и обобщения взглядов и ведущих идей выдающихся просветителей прошлого в области женского образования и воспитания. В контексте анализа педагогического наследия определены как общие позиции, так и оригинальные взгляды. Вопросы женского образования и воспитания рассматриваются на фоне общепедагогических концепций просветителей и деятелей культуры, их борьбы за реформирование женского образования. Обозначены подходы к полноценному женскому образованию с целью гармонического развития личности женщины. Уделено внимание необходимости качественного образования в воспитании женщины-матери. Сформулированы идеи, актуальные для современности.

Ключевые слова: педагогические взгляды, педагогические идеи, женское образование, воспитание женщины, женские учебные заведения.

Holovko M.B.

State Higher Educational Establishment
«Donbas State Teacher's Training University»

Holovko S.G.

Ukrainian State University of Railway Transport

VIEWS OF OUTSTANDING EDUCATORS OF THE PAST FOR WOMEN'S EDUCATION AND UPBRINGING

Summary

The article deals with the results of the study and generalization of views and the leader of the ideas of the emerging educators of the past in the field of women education and upbringing. In the context of the analysis of the pedagogical heritage, both common positions and original views are defined. The issues of women's education and upbringing are discussed against the background of general pedagogical concepts of educators and cultural figures, their struggle to reform women's education. The approaches to a full-fledged female education with the purpose of harmonious development of the woman's personality are indicated. The attention is paid to the need for quality education in the upbringing of a mother. Ideas that are relevant for the present are formulated.

Keywords: pedagogical views, pedagogical ideas, women's education, women's upbringing, women's educational institutions.